

„A mi feladatunk tanúságot tenni arról, és továbbadni azt, ami már csak emlék, – és hirdetni az örökséget, amely maradandó” – mondta Barta János 1978-ban, Horváth János centenáriumi emléktáblájának leleplezésekor. Őrá is áll ez ma, amikor születésének 100. évfordulóját ünnepeljük.

A két emléktábla együtt-említése és egymásra vetítése két személyiség, két életmű egymáshoz való viszonyának tanulságait foglalja össze, amelyek szerves részei a mi történetiségünknek. Nem azt szándékozom most megkísérelni, hogy rájuk emlékezve kritikátörténeti szempontból jellemezzem munkásságukat folytonosság és önállóságra törekvés, nézőpontok, analógiák és különbségek szempontjából. Irodalomfelfogás, módszer és ízlés tekintetében maga Barta János összegezte, két alkalommal is, ezt a kapcsolatot: először 1958-ban, az Irodalomtörténetben megjelent, *A mester nyomában* című, Horváth János nyolcvanadik születésnapjára írt tanulmányában, amely hallatlan bátorsággal, a korszak összes ideológiai megkötöttségére fittyet hányva, magára az életműre mert és tudott koncentrálni, annak legteljesebb összefoglalását adva – ritka dolog – még egykori tanára életében. Másodszor: huszonöt évvel ezelőtt, 1976-ban ő vezette be *A magyar irodalom fejlődéstörténetét*, klasszikusnak nevezve annak a posztumusz kiadásnak a koncepcióját, amelynek fő szempontjai szerint készítette el, több mint ötven évvel azelőtt, Eötvös collegiumi szakdolgozatát.

Mondandómat, amely a kettejüktől származó ismeretlen dokumentumokat kívánja a középpontba állítani, három időbeli egység szerint tagolom. Az első a tanár és a tanítvány Eötvös collegiumi találkozása; a második a kollegiális viszony időszaka, amely Horváth János haláláig tart; az utolsó pedig az azután következő szakasz.

I. Az a három év, amelyet Barta János az 1920-as évek elején az Eötvös Collegiumban töltött, Horváth János itteni tanárságának utolsó időszaka volt, ahonnan 1923-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemre neveztek ki. A kollégiumban magyar és francia órákat adott, s ez idő tájt (1922–23-ra) készült el *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című munkájával, amelyet három éven át adott elő az egyetemen. Kollégiumi noteszei és feljegyzései szerint ilyen című „szakvizsgái” dolgozatokat (azaz szakdolgozatokat) készítettek: *Az irodalmi tudat fejlődése a régi magyar irodalomban* (Kerecsényi Dezső), *A régi magyar epikus költői stíl és Gyöngyösi szerepe* (Barta János), *Csokonai s az iro-*

* Az előadás Barta János születésének 100. évfordulóján hangzott el, 2001. október 3-án, a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában rendezett tudományos ülészen.

dalmi ízlés problémája (Féja Géza) vagy *A Himfy-féle költői stíl és utótörténete* (Tóth Béla). Elmondható tehát, hogy a *Fejlődéstörténet* szorosan összefüggött a tanítással: a szintézis írásakor fehér foltnak bizonyuló problémák mint az alap kutatás tárgyai váltak feladattá a kollégisták számára, az összefoglalás fő szempontjai szerint, irodalmi ízlés, tudat és stílus jellemzőjeként. Horváth János 1922-ben írt, év végi csoportjellemzéséből kiderül, hogy a régi irodalom kérdéseit a legjobbak kapták: „Bartát fokozottan dicsérem; a legkülönbélebb természetű i. t. tanulmányokra egyaránt hajlamos; komoly, tudós érdeklődés, velős előadás, egyéni szempont, probléma-találás. Kerecsényi ugyanaz, de valami erőteljesebb, vaskosabb változatban. Tóth Béla kissé könnyedebb, modernebb ízű válfaj; kevésből jelentőst kihozni szerető (s részben tudó is), inkább inventív, mint tanulmányíró. [...] Féja: rövid, találó, mondhatnám elegáns gondolatvitel.”

Barta János így emlékezett vissza ezekre az irodalomtörténeti stúdiumokra: „Horváthnak már elég korán csalódást okoztam. Tudvalevőleg Horváth a kollégiumban az I–III. éveseknek tematikus szemináriumi óra-sorozatot tartott: a ma általános szemináriumi módszerektől ezek az órák abban különböztek, hogy közös hallgatói megvitatás szerepelt bennük: a hallgató felolvasta a dolgozatát, utána a mester fejtette ki a maga szempontjait, kiegészített, helyesbített, nyitogatta a szemünket. Amikor rám került a sor, olyan sikeresen bizonyítottam be stílári alapon a Thaly-féle balladák 19. századi eredetét, hogy Horváth (egyetlen eset!) minden korrekciót, kiegészítést fölöslegesnek tartott. Ennek rám nézve baljós következménye lett: a mester úgy vélte, hogy egy új, filológus hajlamú régi irodalmár-adeptust fedezett fel bennem, fölhívta a figyelmemet a régi magyar kéziratos énekeskönyvekre, s valami ehhez kapcsolódó szakdolgozati témát tűzött ki számomra. Ő nem tudhatta, s én magam is csak fél-tudatosan sejtettem, hogy bennem már ott berzenkedik a filozófus-pszichológus-hajlam. Aztán következett harmad-, negyedéves koromnak nagy könnyelműségi hulláma: a szakdolgozat bizony csak összekapott és fogyatékos munka lett, s ennek a témakörnek aztán nem is néztem többé feléje.”

Ez az önszemlélet sokkal szigorúbb, mint az 1923-ból való tanári értékelés: „Kerecsényi, Barta és Tóth, tehetség és eredmények dolgában is kimagaslanak. Szakvizsgai dolgozataik nem sablonos témák, hanem eddig kevésbé kultivált területen mozognak. Barta és Tóth a magyar költői stílus egy-egy korszakos változatát (a Gyöngyösi-, ill. a Himfy-félét) tanulmányozták nagy hivatottsággal. Kerecsényi pedig figyelemre méltó adatgyűjtéssel és értelmezéssel nem egy részletében új világot vet a magyar irodalmi tudat kifejlése történetére. Valamennyi tanulmány között súlyra nézve az övé a legkomolyabb; a Bartáé szép és sokatigérő kezdet, a Tóth Béláé aránylag legszűkebb körű, de tárgyához mérten igen sikerült. Ők hárman e dolgozatokkal oly, részben töretlen útra léptek, melyen még érdemes nevet szerezhetnek maguknak a szaktudomány előbbre vitelében. Ily irányú érdeklődésük egyszersmind annak is biztosítéka, hogy tanári pályájukon az irodalmi nevelés feladatát elevenen és hatékonyan fogják tudni teljesíteni.”

II. Horváth János, a Napkelet kritikai rovatának szerkesztője recenziókat kért több végzett hallgatójától, így Barta Jánostól is, aki azonban visszautasította ezt: „ha egy folyóiratot nyilvánosan szidok – mondja –, nem vállalhatom el, hogy akármilyen mértékben

hozzászegődjek.” Nem a Nyugat elkötelezett híveként tette ezt – emlékezik vissza –, hanem az ott publikált legjobb írók és költők miatt, akikhez nem ért fel a Napkeletben megjelent szépirodalom. Mégis büszke volt arra – írja –, hogy első tanulmányát, *Bánk és Melinda tragédiájáról*, Horváth János 1925-ben ebben a folyóiratban közölte.

Kapcsolatuk, bár „nem mondható sem intenzívnek, sem különösebben személyesnek”, folyamatos maradt – mondja Barta János, aki, amikor kutatásaihoz szüksége volt rá, megkapta a *Bánk bánról* és a *Csongor és Tündéről* szóló egyetemi előadások szövegét; amikor elkészült első Madách-tanulmányával, Horváth János megbírálta a kéziratot. A harmincas évek közepén más Eötvös-kollégisták – mint Kerecsényi és Keresztury – megelőzték őt az egyetemen a fölkért proszeminárium-vezető tisztségben, de a negyvenes évek elején Horváth János ajánlotta föl, hogy pályázzon egyetemi magántanárságra. A visszaemlékezés szerint: „Mintha látnám Szekfű Gyulát, az akkori dékánt, aki próba-előadásom után nyilvánosan néhány dicséret szót szolt rólam. Évekig tartó kudarcélmény oldódott föl ebben a jelenetben.”

Barta János nemegyszer meglátogatta idősebb kollégáját Bocskai úti lakásában és káptalanfüredi nyaralójában. Egy ilyen alkalommal említette meg Horváth János, amit édesapjától hallott (aki Aranyt még szalontai tanítókodása idejéről ismerte), hogy Aranyhoz, még a debreceni kollégiumba, bejárt egy öreg dáde, akitől ő cigányul tanult. Ennek megerősítését kérte Barta 1952-ben írt levelében, s annak engedélyezését, hogy ez az adat szerepelhessen a *Válogatott művek* II. kötetében, *A nagyidai cigányok* jegyzetei között. Erre azonban nem került sor, mert, a választ idézve: „hírforrásra hivatkozás nélkül nem lenne elég hitele a közlésnek”, amely „talán csak másodkézből” – feltehetőleg Szilágyi Istvántól – származott.

Társalgásaik és levelezésük állandó témája volt a tudományos élet és az oktatás állapota. Két kritikai észrevétel emelek ki Barta János 1959 júniusából való leveléből, amelyek közül az egyik ma is aktuális: „A középiskolai tanárok – akikből ötven évvel ezelőtt a munkatársak zöme kikerült, ma a túlméretezett robot folytán alig-alig tudnak tudományosan dolgozni.” A másik: „Amit eddig marxista esztétika címen termeltek, az elég sovány és többnyire semmitmondó, ahogy ma mondjuk: vulgáris valami; amit Lukács György létrehozott, az meg annyira híjával van a valódi esztétikai érzéknek, annyira a levegőbe épült, hogy arra megint nem lehet támaszkodni.”

A következő, 1959 karácsonyán írt levél a kiegyezés egyértelmű elítélésének doktrínájáról panaszodik: „a történelemnek ehhez a ferde beállításához inkább az irodalmárok ragaszkodnak, [...] mert ezen az alapon olyan szépen lehet az írókat árulóokra, megalkuvókra, megtorpanókra és hasonló típusokra felosztani.” Tudjuk, hogy Barta János tanulmányértékű recenziói meghazudtolták azt a felfogást, amely a korra háritott minden felelősséget. Erre nézve a következő részletet idézem: „A viszonyokra eléggé jellemző, hogy a Sötér-könyvről [a *Romantika és realizmus* címűről] írt bírálatomnak igen nagy megharagadás lett a következménye, s azóta kapom a különböző fokú megrovásokat egyremásra. Ez önmagában engem nem zavarna, megszoktam már, inkább csak szomorít egy kicsit. Úgy látszik, haladni nem sokat haladtunk, s Madách XII. szín-beli tudósa ma élőbb valóság, mint egykor.”

Egy évvel később az Irodalomtörténeti Társaság pécsi vándorgyűléséről számol be Horváth Jánosnak: „Előre kiköttem, hogy politikai-publicisztikai kérdéseket nem érintek, így aztán »Kemény Zsigmond, a szépíró« lett a téma. [...] A vita nem is volt rossz, de a végén Pándi barátunk nem a legtapintatosabb hozzászólása mégis belesodort egy kis majdnem politikai színű vitába, sőt egy kis heves összeszólalkozásba is, amely persze aztán kibéküléssel végződött még ott.” Az említett hozzászólás lényege, Barta János összefoglalásában, a következő: „mindez szép, de minket marxistákat nem ez érdekel, csak a politikus és publicista Kemény, az pedig forradalomellenes volt, torzképet rajzolt a magyarság jelleméről, ezzel el van intézve, ami pedig a morálját illeti, az régen elavult.” Ugyanebben a levélben ezt a tömör ítéletet találjuk az Irodalomtörténeti Társaság akkor történt politikai átszervezéséről: „No de hát fő a megbízhatóság, még mindig jobb, ha valaki megbízhatóan nem csinál semmit, mint ha csinál valamit, ami esetleg problémákat okoz.”

Hadd idézzem fel a Keménnyel kapcsolatos panaszra kapott kollegiális vigasztalást, amely Arany János humorához hasonlítható: ilyenkor meg kell inni egy fél liter vörösbort, és elénekelni azt, hogy „Befűtta az utat a hó”, majd befűjja ezt is.

III. 1961 márciusában, szóban és írásban igen sokan vettek búcsút Horváth Jánostól, de igen kevesen kezdtek el munkálkodni a posztumusz művek publikálása ügyében. Az első lépéseket Debrecenben tették meg: a *Fejlődéstörténet* első könyvének vázlatát, tanítványaitól lejegyzett formában Bán Imre adta ki 1964-ben a *Studia Litterariában*, *Horváth János egyetemi előadásai a régi magyar irodalomról* címmel. A *Babits Mihályról* szóló tanulmányt három évvel később Barta János publikálta ugyanebben a folyóiratban, ő küldte el a családnak Horváth János számos, Debrecenbe írt levelét, s az ő kezdeményezésére jelent meg a *Vörösmarty drámái* című egyetemi előadás a hatvanas évek végén, az Irodalomtörténeti Füzetekben. Az 1976-ban megjelent *Fejlődéstörténet* előszavában így méltatta a szintézist: „Tudjuk, hogy Horváth hű maradt ehhez a koncepcióhoz, ifjúkora óta érlelte, egy életet tett föl rá, és egy életformával adta meg a személyes hiteletét.” A „kiemelkedő irodalmi és történelmi rendszerezések” közé sorozta: bennük van „valamely művészi színezetű érték, amely lenyűgöz, esetleg gyönyörködtet is”, s általuk nagy „energia sugározhat át a jelenbe”; olyan reprezentatív szembenézés, amely „a szó mélyebb értelmében nem évülhet el.”

Ezek a szavak egyrészt a szellemi örökség ápolásának első, legnehezebb időszakát összegezték, hiszen a szakmai várakozásnak olyan ideológiai bizalmatlansággal kellett szembenéznie, amely, igen sokáig, a könyvek megjelenésének lelassításában is megmutatkozott. Másrészt viszont jelezte azt, hogy megtörtént az áttörés: ennek kétségtelen jele volt az 1978-ban ünnepelt centenárium, a *Fejlődéstörténet* újbóli megjelenése 1980-ban, s legfőképpen az, hogy a posztumusz és reprint kiadványok száma mára már meghaladta a húszat, elsősorban az egyetemi oktatás és a további kutatás céljaira; közöttük van a négy évvel ezelőtt, itt, Debrecenben újra publikált *Tanulmányok* című kötet.

Elmondhatjuk tehát, hogy Barta János nemcsak Horváth János hagyatékának ügyét mozdította elő hatékonyan, hanem példát mutatott szorosabb és átvitt értelemben vett tanítványainak az egykori tanárokkal szembeni kötelességek területén.